

BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİ

Hazırlayanlar

Ahmet KANLIDERE

İlyas KEMALOĞLU

[Twitter](#) [Instagram](#) [Facebook](#) / otukennesriyat

YAYIN NU: 2006
KÜLTÜR SERİSİ: 1088

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-564-2

www.otuken.com.tr

otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ozan Karabulak

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti

Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5

Bağcılar-İstanbul

Tel: (0212) 628 96 00

Sertifika Nu: 45103

İstanbul - 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE: 1982’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. 1983’te Boğaziçi Üniversitesinde başladığı yüksek lisans eğitimi Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladı. 1988-1996 yıllarında doktorasını New York’ta, Columbia Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Anabilim Dalında yaptı. Türkiye’ye döndükten ve dört yıl Marmara Üniversitesinde çalıştıktan sonra, 1999-2000 eğitim-öğretim yılında, Kazakistan’daki Ahmed Yesevi Üniversitesinin Çimkent şubesinde ders verdi. 2004-2007 yılları arasında Taşkent’te Kültür Müşaviri olarak görev yaptıktan sonra Marmara Üniversitesine döndü ve 2009’da Profesör oldu. 2016-18 arasında Tarih Bölümü Başkanlığını yürüttü. Hâlen aynı üniversitede Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olarak görevini sürdürmektedir. Başlıca eserleri: *Reform within Islam: The Tajdid and Jadid Movement among the Kazan Tatars (1809-1917)* (1997); *Kadimle Cedit Arasında: Musa Cârullah* (2005); *Orta Asya Türk Tarihi* (ed. 2011); *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, ed. (2013); *Çağdaş Türk Dünyası*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2014); *Sosyalizmden Türkçülüğe Kazanlı Ayaz İshakî (1878-1954)* (2019); Yusuf Akçura, *Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli*, (haz. 2019); Ötügen’den Kırım’a *Türk Dünyası Kültür Tarihi*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2020); *Doğu ve Batı Arasında Bir Tatar Mollası: Zâhir Bigi’nin Hayatı, Romanları ve Seyahatnamesi* (2021); *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri: Dinî İslahçılık ve Ceditçilik* (2021); *Muallim, Muharrir, Müverrih: Yusuf Akçura* (2022).

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU: 2001’de Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü’nde lisansını, 2003’te “Altın Orda - İlhanlı Münasebetleri” başlıklı tezle yüksek lisansını ve 2008’de MSGSÜ’de “Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi” başlıklı tezle doktorasını tamamladı. 2012’de doçent, 2017’de profesör oldu. Rusça, İngilizce, Farsça ve çeşitli Slav ve Türk lehçelerini bilen Kemaloğlu, 2004-2008 yılları arasında Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi’nde Rusya-Ukrayna Masası’nda görev yaptı. 2009-2012 yılları arasında Türk Tarih Kurumu’nda çalıştı. 2009-2013 ORSAM’da Avrasya Danışmanı olarak görev yaptı. 2013-2020 yıllarında MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi olarak çalıştı. 2020 yılından itibaren Marmara Üniversitesi’nde görev yapmaktadır. 2013 ve 2018 yıllarında arka arkaya iki kez Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu’na aslı üye seçildi. *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi* adlı çalışması, 2011’de TTK Teşvik Ödülü’ne, 2019’da İlim Yayma Sosyal Bilimler Ödülü’ne layık görüldü. Başlıca kitap çalışmaları: *Moğolların Kafkasya Politikası* (2003); *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi* (2009); *Rusların Gözüyle Türkler* (2015); *Altın Orda Hanlığı’na Ait Resmî Yazışmalar* (A. Melek Özyetgin ile birlikte, 2017); *Avrasya Fatihi Tatarlar* (haz., 2007); *Ötemiş Hacı, Çengiz-Nâme* (haz., 2009); *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi* (haz., 2011); *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, (ed. N. Sarıahmetoğlu ile birlikte, 2015); *II. Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, (ed. N. Sarıahmetoğlu ile birlikte, 2016); *Avrasya’nın Sekiz Asrı: Çengizogulları*, (ed. H. Alan ile birlikte 2016); *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu* (haz. M. Bashanov ile birlikte, 2018); *Atlas Tartarica*, (çev., 2017).

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 11

Sovyet Döneminde Orta Asya (1924-1991) / 13

İbrahim KALKAN

•

Azerbaycan Cumhuriyeti / 33

Vügar İMANBEYLİ

•

Kazakistan Cumhuriyeti / 61

İbrahim KALKAN

•

Kırgızistan Cumhuriyeti / 95

İbrahim KALKAN

•

Özbekistan Cumhuriyeti / 119

Ahmet KANLIDERE

•

Türkmenistan Cumhuriyeti / 151

Mehmet Seyfettin EROL

•

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler / 175

Fırat PURTAŞ - ABZAL DOSBOLOV

•

Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliği Sürecinin Sorunları / 187

Vügar İMANBEYLİ

•

Katkıda Bulunanlar / 205

•

Dizin / 207

KISALTMALAR

ADA	Azerbaycan Diplomasi Akademisi
ADR	Azerbaycan Demokratik Respublikası (Cumhuriyeti)
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AIDA	Azerbaycan Uluslararası Kalkınma Ajansı
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
AN	Akademiya Nauk (Bilimler Akademisi)
ANKASAM	Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi
AN RT	Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan (Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi)
AÖF	Açık Öğretim Fakültesi
AÜEBFD	Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi
AzSSR	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Respublikası (Cumhuriyeti)
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
bz.	bakınız
çev.	çeviren
DİA	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECO	Ekonomik İş Birliği Teşkilatı
ed.	editor
Eİ ²	<i>Encyclopedia of Islam</i> , II. Edition
GSYİH	Gayrisafi yurtiçi hasıla
haz.	hazırlayan
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
İA	İslam Ansiklopedisi
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
MUTAD	Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
NEP	Yeni Ekonomi Politikası

neşr.	neşreden
OAET	Orta Asya Ekonomi Topluluğu
OAİT	Orta Asya İş Birliği Teşkilatı
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
s.	sayfa
SADUM	Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ŞİÖ	Şanghay İş Birliği Örgütü
TANAP	Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAP	Trans-Adriyatik Boru Hattı
TAPI	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDT	Türk Devletleri Teşkilatı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜRKPA	Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Assambleesi
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı
ty.	Basım tarihi yok
Uz SSR	Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ve dğr.	ve diğerleri
YAP	Yeni Azerbaycan Partisi
yay.	yayına hazırlayan
yy.	yayım yeri yok

ÖN SÖZ

Sovyetler Birliği'nin yıkılıp bağımsız cumhuriyetlerin kurulmasıyla yeni bir araştırma alanı oluştu: Türk Cumhuriyetleri Tarihi. 1991'den itibaren bu alanda epeyce yazılıp çizildi. Aralarında ciddi bazı araştırmalar olsa da bunlardan çoğu bildik hamasi ve hayali söylemleri tekrarlayan, analitik olmaktan uzak, bölgedeki gerçekleri anlama çabasına dayanmayan söylemlerle doludur. Bundan önce Açıköğretim Fakültesi'nde ders kitabı olarak kullanılmak üzere hazırladığımız *Çağdaş Türk Dünyası* (2014) kitabını gerçekçi bir anlayışla yazmaya çalışmıştık. Bu alanda önemli bir boşluğu doldurmakla birlikte bu kitap üniversite muhitiyle sınırlı kaldı. Aradan geçen on yıl içinde bu konuda başka eserler çıktıysa da çoğu sorgulayıcı olmaktan uzak, basma kalıp düşüncelerden kurtulamayan derlemelerden ibaret, Türk dünyası hakkındaki sığ ve belli önyargıların uzantısı niteliğindeki kitaplardı. İşte, böyle bir işe girişmemizin temel nedeni, bölge gerçeklerini dikkate alan ve son gelişmeleri de içeren, olabildiğince açık ve anlaşılabilir bir kaynak ortaya koymaktır.

Kitabın ilk bölümünde Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Kalkan Sovyet yönetiminin Orta Asya'da uyguladığı politikaları, yani bölgeyi dönüştürme çabalarını ele aldı. Bu politikaların bilinmesi bölge gerçeklerinin ve Türk Cumhuriyetlerinin temel dinamiklerinin anlaşılmasında büyük öneme sahiptir.

Doç. Dr. Vügar İmanbeyli Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecini ele aldığı bölümde siyasi ve kültürel gelişmeleri, tarih yazıcılığındaki değişimleri sorguladı: Azerbaycan'daki değişimin kaynaklarını, dinamiklerini, iç ve dış saiklerin yanı sıra kurumsal ve kişisel faktörlerin etkilerini araştırdı. Bağımsızlık sürecindeki eğilimleri ve değişimin sorunlarını tespit etmeye çalıştı. İmanbeyli, son bölümde Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliği sürecini, bu yoldaki çabaları ve zorlukları analiz etti.

Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere, Özbekistan bölümünde Sovyet döneminde yaşanan sosyal, kültürel ve iktisadi dönüşümleri ele aldı, Türk tarihçilerinin şimdiye kadar Özbekistan gerçeğini bağımsız bir araştırma konusu olarak değil de Türkiye'yi ilgilendiren yönleriyle ve bu bakış açısından incelediklerine dikkat çekti. Özbek halkının Sovyet döneminde ve sonrasında edindiği deneyimleri, bağımsızlık dönemindeki kültür politikalarını, ülkenin dış siyasetini, ekonomisini ve Türkiye ile olan ilişkilerini değerlendirdi.

Türkmenistan bölümünü yazan Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, ülkenin üç devlet başkanı dönemlerinde, "kurtlar sofrası" olarak adlandırılan bu coğrafyada uyguladıkları politikaları inceledi; Bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin en yoksul ve az gelişmiş bölgesi olarak görülen

Türkmenistan'ın son yıllardaki iktisadi atılımlarını, komşu devletler ve Türkiye ile ilişkilerini inceledi.

Prof. Dr. Fırat Purtaş ve Dr. Öğr. Üyesi Abzal Dosbolov, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri incelediler. Türkiye'nin kurulmasına öncülük ettiği TÜRKSOY, Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKPA ve Türk Akademisi gibi örgütlerin Türk Cumhuriyetleri arasında gelişen iş birliğinde katkılarını ele aldılar. Bu husustaki gelişmelerin yanı sıra zorlukları da değerlendirdiler. Bağımsızlıktan bu yana bunca yıl geçmesine rağmen, iş birliği düzeyinin hâlâ tatmin edici düzeyde olmayışının nedenlerini, entegrasyon süreçlerini engelleyen faktörleri sorguladılar, bu alanda nelerin yapılabileceğini tartıştılar.

Görüldüğü gibi, amacımız bağımsızlık sürecindeki gelişmeleri gerçekçi ve en yalın hâliyle, sorgulayıcı bir yöntemle ele almaktır. Bu niyetle yola çıktık; ama bunu ne derece gerçekleştirebildiğimizi okuyucu takdir edecektir. Kitabın güzel bir şekilde hazırlanması için titizlik gösteren değerli meslektaşlarımıza samimi teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, eserdeki haritaları hazırlama lütfunda bulunan Dr. İbrahim Kalkan'a minnettarız.

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

SOVYET DÖNEMİNDE ORTA ASYA (1924-1991)

İbrahim KALKAN

Orta Asya Kavramı ve Çağdaş Türk Tarihindeki Yeri

Çağdaş Orta Asya, bir Sovyet “yaratığıdır.” Orta Asya’da uygulanan Rus ve Sovyet politikaları bu bölgede yaşanan siyasi, ekonomik, toplumsal, etnik ve ekolojik sorunları “yarattı.” Örneğin, Orta Asya devletlerinin siyasi sınırları başlı başına önemli bir sorun kaynağıdır ve neredeyse tamamen bir Sovyet imalidir. Özbekistan’daki Karakalpakistan meselesi, Fergana Vadisi’nde Özbekler, Kırgızlar ve Tacikler arasındaki anlaşmazlık ya da Kuzey Kazakistan’daki Rus nüfusu gibi sorunlar tamamen Sovyet politikalarının sonuçlarıdır. Aral gölünün kuruyup yok olması ve onun yerine ortaya çıkan koca çöl de başka bir Sovyet uygulamasının neticesidir.

Çağdaş Orta Asya tarihi aynı zamanda bir sömürge hikayesidir. Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği, Orta Asya’yı bir sömürge bölgesi olarak değerlendirdi ve diğer Avrupalı emperyalist devletlerin sömürgeci politikalarının benzerlerini Orta Asya’da uyguladı. Bu yüzden, örneğin, Hindistan’da İngilizce konuşulmasına benzer bir biçimde, Orta Asya’da da Rusça egemen dil haline geldi.

Bu nedenle Sovyet politikaları ve bu politikalar ile değişen unsurları bilmek çok önemlidir. Çağdaş Orta Asya’yı anlayabilmek için başlangıç noktası Sovyet politikaları olmalıdır. Sovyet politikaları toplumsal dinamikleri geri dönülmez biçimde dönüştürdü ve günümüz Orta Asya’sını yarattı.

Sovyetler Birliği yıkıldı, Orta Asya devletleri bağımsız oldu ancak Sovyet sistemi tamamen yok olmadı. En basitinden, Rusça hâlâ etkinliğini sürdürmektedir. Orta Asya’da Rusça konuşmadan doğru düzgün bir iş yapmanız mümkün değildir. Siyasi kültür de Sovyet sisteminin devamı gibi görünmektedir.

Bu durum Türkiye ile ilişkileri de olumsuz etkiledi. Sovyetler Birliği dağıldığında Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri arasında bir yakınlaşma, hatta siyasi bir birlik olacağına inanılıyordu. Ancak düşünüldüğü gibi olmadı. Siyasi birlik zaten bir hayaldi, fakat en azından kültürel bir yakınlaşma olacağı düşünülüyordu. Bu amaçla TİKA, TÜRKSOY, Türk Akademisi gibi pek çok devlet kurumu oluşturuldu, üniversiteler açıldı, öğrenci ve akademisyen

AZERBAJCAN CUMHURİYETİ

Vügar İMANBEYLİ

1991 Sonrası Yeniden Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan

Sovyetlerin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını tekrar ilan eden (Kuzey) Azerbaycan,¹ 1991 yılından beri geçen sürede diğer Türk Cumhuriyetleriyle kıyaslanamayacak düzeyde kritik meydan okumalar ve sınamalarla karşılaşmıştır. Sovyetlerin son dönemlerindeki ekonomik alt üst oluş yetmezmiş gibi ülke, bağımsızlığının ilk gününden kendisini irredentist bir komşu devletle (Ermenistan) geniş çaplı bir savaşın (I. Karabağ Savaşı) içinde bulmuştu; yaklaşık üç yıl süren ve hayatın her alanını etkileyen bu savaş, toprakların önemli bir kısmının düşman işgaline uğraması, bir milyona yaklaşan mülteci nüfusun ortaya çıkması ve bu durumun dondurulması anlamına gelen zorunlu bir ateşkesin yapılması ile sonuçlanmıştı. Fakat uzun süren bu ateşkes döneminde toparlanan ve kendini ciddi bir şekilde yeniden örgütleyen Azerbaycan, 2020'de II. Karabağ Savaşı'ndaki zaferiyle topraklarını işgalden kurtarmış ve hakim güçlerin engelleme çabalarına rağmen ilk defa post-Sovyet coğrafyadaki statükoyu değiştirmeyi başarmıştır. Burada asıl açıklanması gereken can alıcı soru, Azerbaycan'ın bunu nasıl gerçekleştirdiği ve bu aşamaya nasıl geldiği sorusudur.

Bu bağlamda bağımsız Azerbaycan'ın değişim ve dönüşüm tecrübesinin genel hatlarıyla değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Burada şu sorular sorulabilir: Azerbaycan'daki değişimin kaynakları ve dinamikleri neler idi? Burada iç ve dış saiklerin yanı sıra kurumsal ve kişisel faktörlerin etkisi hangi boyutta idi? Söz konusu süreçte hangi genel eğilimler tespit edilebilir ve bu süreç hangi aşamalara ayrıştırılabilir? Bahsi geçen değişim pürüzsüz mü ilerlemiştir? Bu değişimin sorunları nelerdir? Bu dönüşüm, gerek Azerbaycan, gerekse diğer bölge ülkeleri için ne anlama gelmektedir? Elbette ki burada bu soruların tamamına detaylı cevap vermek mümkün olmasa da aşağıda ya-

¹ Burada aksi belirtilmedikçe Kuzey Azerbaycan topraklarında teşekkül eden Azerbaycan Cumhuriyeti (Cumhuriyeti) kastedilmektedir. Esasında kültürel ve tarihsel olarak Azerbaycan'ın daha geniş bir coğrafyayı kapsadığı bilinmektedir. Bu bağlamda, 19. yüzyıl başlarında Azerbaycan topraklarının İran ve Rusya arasında paylaşıldığı, bu tarihlerden itibaren kuzey ve güney Azerbaycan'ın farklı siyasal ve sosyo-kültürel gelişme yoluna girdiği söylenebilir.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

İbrahim KALKAN

Bağımsız Kazakistan: Ülke, Halk ve Tarih

Kazakistan, Orta Asya'nın ortasında yer alan bir Türk Cumhuriyetidir. Batıda Hazar Denizi'nden doğuda Çin ve Moğolistan'a uzanan ülkenin kuzeyinde Rusya, güneyinde ise Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan yer almaktadır. Kazakistan, *oblas* (Rusça *oblast* kelimesinin Kazakça söylenişi) adı verilen 17 idari bölgeye ayrılmıştır. Bu oblaslar *rayon* adı verilen 175 ilçeye bölünmektedir. Tüm bu idari birimler mali açıdan 5 ekonomik bölge çerçevesinde yönetilmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yüzölçümü açısından en büyük ülke olup 2.7 milyon kilometrekare ile dünya sıralamasında en büyük dokuzuncu ülke konumundadır. Bir diğer deyişle Türkiye'nin yaklaşık 4 katı büyüklüğündedir. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ise Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci büyük yüzölçüme sahiptir. Bu geniş coğrafyaya oranla çok az sayılabilecek bir nüfusu vardır. Kazakistan'da 2022 yılı verilerine göre yaklaşık 19 milyon kişi yaşamaktadır. Kazakistan, kilometrekare başına 7 kişi ile dünyadaki en düşük nüfus yoğunluğuna sahip ülkeler arasındadır. Kazakistan halkının yaklaşık % 70'ini Kazaklar, % 18'ini ise Ruslar oluşturmaktadır. Kazakistan'da yüzden fazla etnik grup yaşamaktadır. Bunlar arasında Ukrainerler, Almanlar, Koreliler, Özbekler, Tatarlar ve Uygurlar sayılabilir.

Geniş topraklara sahip bir ülke olmasının yanı sıra Kazakistan çok zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Kazaklar, ülkelerinde periyodik cetvelde yer alan tüm elementlerin mevcut olduğunu her fırsatta gururla dile getirir. Kazakistan'ı dünya gündemine getiren önde gelen konulardan biri Kazakistan petrolleridir. Bağımsızlık öncesinde Sovyetler Birliği'nin yönetiminde olan Kazakistan petrol ve doğalgaz yataklarının dünya enerji piyasasına arz edilmesi dünya sanayii ve ekonomisi için önemli bir olaydır. Kazakistan, petrol rezervleri açısından dünya 13.'sü, doğalgaz kaynakları açısından da dünya 12.'sidir. Bunların yanında uranyum, kurşun, krom, bakır ve diğer madenler bakımından dünya üretiminde üst sıralarda yer almaktadır.

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ

İbrahim KALKAN

Kırgız Cumhuriyeti: Ülke, Halk, Tarih

Kırgızistan ya da resmî adıyla Kırgız Cumhuriyeti, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk devletlerinden biridir. Kırgızistan, adından da anlaşılacağı üzere en eski Türk halklarından biri olan Kırgızların ülkesidir. Doğusunda Çin, güneyinde Tacikistan ve Çin, batısında Özbekistan ve kuzeyinde Kazakistan yer almaktadır. Yüzölçümü yaklaşık 200.000 km.² olan ülke Türkiye'nin dörtte biri büyüklüğündedir. Ülkenin yarısından fazlasını dağlık alanlar oluşturur. Dağlık coğrafyası ve suyu bol, ormanlık alanları nedeniyle dağcılık ve doğa turizminin önemli merkezlerinden biri olan Kırgızistan, Orta Asya'nın İsviçresi olarak tanımlanmaktadır. Kırgızistan'da yüksekliği 7 bin metreden fazla 2, 4 bin metrenin üzerinde 25 dağ vardır. Bu nedenle ekilebilir, tarıma elverişli alanlar toplam yüzölçümün ancak % 8'ini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da düşük bir nüfusa sahiptir. Kırgızistan'ın nüfusu 2021 verilerine göre yaklaşık 6.6 milyondur. Kırgızistan dışında Çin, Moğolistan, Özbekistan, Tacikistan, Rusya, Afganistan, İran ve Türkiye'de yaklaşık 1 milyon Kırgız yaşamaktadır. Dağ zengini Kırgızistan ayrıca su kaynakları yönünden de ön plana çıkmaktadır. Ülkede yaklaşık 2 bin akarsu ve yine 2 binin üzerinde irili ufaklı göl vardır. Bu göller arasında Issık Köl ve Son Köl ünlü İpek Yolu güzergahında oldukları için tarihî bir öneme de sahiptir. Yaklaşık 1.600 metre yükseklikte volkanik bir dağ gölü olan Issık Köl, kışın bile donmadığı için ıssık (sıcak) olarak adlandırılmıştır. Issık Köl dünyadaki en büyük ikinci dağ gölüdür.

Kırgızistan idari olarak *oblast* adı verilen 7 il ve il statüsündeki 2 kente (Bişkek ve Oş) bölünmüştür. Bu iller Çüy, Issık Köl, Talas, Narın, Celalabad, Oş ve Batken'dir. Ülke doğu-batı doğrultusunda uzanan dağlarla kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş durumdadır. Bu dağların arasından akan Narın ve Kara Derya ırmakları batıdaki Fergana Vadisi'ne doğru akarak az da olsa tarıma elverişli vadiler oluşturur. Başkent Bişkek kuzeyde, Kazakistan sınırına yakın bir bölgede olup, Kırgızistan'ın en büyük kentidir. İkinci büyük kent güneyde Fergana Vadisi'nde, Özbekistan sınırındaki Oş kentidir. Bu iki kent tarih boyunca kuzey ve güney Kırgızistan'ın merkezleri olmuştur. Aşılması güç dağlardan dolayı göçebe Kırgız boyları kuzeyli ve güneyli olmak üzere iki

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

Ahmet KANLIDERE

Giriş

Özbekistan, nüfusu, iktisadi potansiyeli ve tarihî mirası ile Türk Cumhuriyetleri içinde oldukça mühim bir konuma sahiptir. Sovyet yönetimi altında sosyal, kültürel ve iktisadi bakımlardan dönüşümler geçirmiş olan bu ülkenin yaşadığı değişimlerin doğru anlaşılması son derece önemlidir. Özbek halkının Sovyetlerin asimilasyon veya dönüştürme politikaları sürecinde maruz kaldıkları siyasetleri anlamadan günümüz Özbek toplumundaki farklılıkları kavramak mümkün değildir. Türk tarihçileri, şimdiye kadar Özbekistan gerçeğini bağımsız bir araştırma konusu olarak değil, daha ziyade Türkiye'yi ilgilendiren yönleriyle ve bu bakış açısından incelemişlerdir. Sağlıklı bir anlayış için meselenin tek-tarafli değil, bütün yönleriyle ele alınması gerektiği açıktır. Dolayısıyla bu bölümde Özbek halkının Sovyet döneminde ve sonrasında edindiği deneyimler ele alınacak, ülkenin kültür politikaları, dış siyaseti, ekonomisi ve Türkiye ile olan ilişkileri değerlendirilecektir.

Bölgedeki bütün ülkelerle sınırdaş olan Özbekistan, kendisiyle aynı tarihlerde bağımsızlığını kazanan dört yeni cumhuriyet ile çevrilidir. Kuzeyinde Kazakistan, batısında Türkmenistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan yer almakta olup güneyde, Afganistan'la kısa bir sınırı bulunmaktadır. Türkistan'ın en eski kültür ve ticaret merkezleri olan Semerkand, Buhara, Taşkent, Hive, Hokand ve Andican şehirleri buradadır. Timur İmparatorluğu'nun asıl merkezi, Özbek hanlıklarının topraklarının önemli bir kısmı, bu yerdedir. Çarlık idaresi sırasında oluşturulan Türkistan Vilayeti'nin merkezi olan Taşkent, Sovyet döneminde de Orta Asya ülkeleri için siyasi ve kültürel bir merkez olma görevini sürdürmüştür.

Özbekistan topraklarının dörtte üçü çöl, yarı çöl ve bozkır olup yüzölçümü 447 bin km²'dir. Aral'ı besleyen nehirlerin (pamuk alanlarında) aşırı kullanılması sonucunda gölün önemli bir kısmı kurumuştur. Fergana ve diğer bazı bölgeleri verimli alanlara sahiptir. Ülkenin batı ve orta kısımları düzlüktür; doğu kısmında dağlık yerler bulunmaktadır. Cumhuriyetin en kalabalık bölgesi, doğuda yer alan Fergana Vadisi'dir. Özbekistan bu verimli vadiyi Kırgızistan ve Tacikistan ile paylaşır. Eski ve yeni yerleşim merkezlerinin bulunduğu bu bölge, Afganistan ve Fergana bölgelerinin kesiştiği bir kavşak noktasıdır.

TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ

Mehmet Seyfettin EROL

Giriş

Küresel güç mücadelesinin en önemli oyun sahalarından biri olan Avrasya jeopolitiği, 19. yüzyılda Büyük Britanya İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında cereyan eden “Büyük Oyun”un başlıca sahası olmuştur. 20. yüzyılın son döneminde ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabete tanıklık eden aynı coğrafya, 21. yüzyılda ise “Yeni Büyük Oyun”un sahnelendiği alan olarak dikkat çekmektedir. Bu mücadelenin en kilit adreslerinden biri olan Batı Türkistan (Orta Asya), Amerikalı jeopolitikçi Zbigniew Brzezinski tarafından “etnik kazan” şeklinde tanımlanmıştır. Nitekim bölge, küresel güçlerin emperyalist hedefleri doğrultusunda istikrarsızlaştırılmak istenmektedir. Fakat buna rağmen bölge devletleri dengeye dayalı, çok vektörlü ve çok boyutlu diplomasi anlayışlarıyla istikrarlı, güvenli ve müreffeh bir Orta Asya yaratmak için çalışmaktadır. Söz konusu çabayı ortaya koyan devletlerin başında ise Türkmenistan gelmektedir.

Jeopolitik olarak Türkmenistan, İran üzerinden Orta Doğu’ya, Afganistan aracılığıyla Güney Asya’ya, Hazar Denizi ve Azerbaycan üzerinden Kafkasya ve Avrupa’ya erişim sağlayan son derece stratejik bir konumdadır. Kuşkusuz Türkmenistan’ın jeostratejik önemi, “Yeni Büyük Oyun”daki aktörlerin bu ülkeyle yakından ilgilenmesine sebebiyet vermektedir. Lakin Aşkabat yönetimi, ülkenin bağımsızlığını kazandığı günden itibaren “kurtlar sofrası” olarak da adlandırılan bu coğrafyada uyguladığı yapıcı politikalarla Türkmenistan’ın jeopolitik önemini fırsata çevirmeyi başarmıştır.

Bu kapsamda Türkmenistan siyasetine bakıldığında, Saparmurat Niyazov dönemindeki önceliğin bağımsızlığın güçlendirilmesi olduğu görülürken; Gurbanguly Berdimuhamedov döneminde ise Türkmenistan’ın uluslararası toplumun saygın bir üyesi haline geldiği ve demokratikleşme noktasında mühim reformlar gerçekleştirdiği gözlemlenmektedir. Halihazırda Türkmenistan Cumhurbaşkanı olan Serdar Berdimuhamedov (doğ. 1981) ise bir yandan devletin çok vektörlü dış politikasını entegrasyon çabaları bağlamında kuvvetlendirirken; diğer taraftan da çeşitli reformlar aracılığıyla devlet-millet birlikteliğini güçlendirmeye dönük adımlar atmaktadır.

TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Fırat PURTAŞ - ABZAL DOSBOLOV

Giriş

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının üzerinden 30 yıldan fazla süre geçti. Bu süre zarfında hem Türk Cumhuriyetlerinin hem de Türkiye'nin artık 30 yıl öncekinden çok farklı olduğu tartışmasız bir olgudur. Türkiye'nin büyümesinde ve değişiminde Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 5 yeni Türk Cumhuriyetinin ortaya çıkması, dönüm noktası oldu. SSCB egemenliğinde bulunan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanmaları Türkiye'nin dış politikasına "Türk Dünyası" olarak adlandırılan öncelikli bir alan açtı. 30 yıl önce Türkiye'de TİKA, Yurt Dışı Türkler Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, AFAD gibi devlet kurumları bulunmamaktaydı. Aynı şekilde 30 yıl önce Türkiye'nin kurulmasına öncülük ettiği TÜRKSOY, Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKPA, Türk Akademisi gibi uluslararası örgütler de yoktu. 30 yıl önce Türkiye yurt dışında yüksek öğretim kurumu açma tecrübesine sahip olmadığı gibi, Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin sayısı çok sınırlıydı ve günümüzde olduğu gibi 200 bini aşmıyordu. 30 yıl önce Hazar enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden dünyaya ulaştıran boru hatları inşa edilmemişti ve Türkiye'yi enerji "hub"ına dönüştürecek yeni projeler akla dahi gelmiyordu. Demir İpek Yolu gibi bir kavram olmadığı gibi İstanbul Boğazı'nın altından kara ve demir yolu ulaşımını sağlayan tüneller de gündemde yoktu. Türkiye'yi büyüten ve bir asır önce olduğu gibi üç kıtada sözü dinlenir bölgesel bir dünya gücüne dönüştüren gelişmeler Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olması ile başladı.

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik girişimlerini Neo-Osmanlılık, Pan-Türkist ve Turancı dış politika olarak değerlendiren çevreler azımsanamaz. Söz konusu çevreler Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarla geliştirdiği iş birliklerini "irredantizm" olarak nitelendirmektedirler. Hâlbuki Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki çok yönlü ilişkiler eşitlik, egemenliğe saygı ve karşılıklı çıkar temelinde tesis edildi; paylaşılan ortak dil, tarih ve kültür işbirliği sürecinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesine imkan sağladı. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ortaklıklar tüm taraflara kazandıran "pragmatik" bir anlayışla yürütülmektedir.

TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ SÜRECİNİN SORUNLARI*

Vügar İMANBEYLİ

Giriş

Otuz yılı aşkındır bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliği amacıyla pek çok toplantının düzenlendiği, ortak açıklamalar yapıldığı bilinmektedir. Örneğin, Orta Asya cumhuriyetleri devlet başkanlarının 29 Kasım 2019 tarihinde Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te katıldığı 2. İstişarî Zirve toplantısında bölgesel işbirliği potansiyeline değinilmiş, ülkeler arasındaki yakınlaşma eğiliminin tarihî gerçekliklerden ve çağdaş dünyanın meydan okumalarına karşı koyma isteğinden ileri geldiği vurgulanmış ve bir düzine alanda (siyasi diyalog, bölgesel güvenlik, ekonomik kalkınma, ticaret, ulaşım hatları, çevre, kültür vs.) ortak çabaların artırılması ve somut adımların atılması gerekliliği ifade edilmiştir. Somut projelerden ziyade bu genel hususların, kaçınıcı kez bu tür toplantılarda dile getirilmeleri bir yana, otuz seneyi aşkın bir süredir bağımsızlıklarını ilan etmiş olan bölge ülkeleri arasında bunların yeniden tekrar edilmeleri, geline nokta bölgesel iş birliğinin pek tatminkâr seviyede olmadığına işaret etmektedir. Söz konusu toplantıya katılan ülkelerden dördünün (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) etnik, dilsel, dinsel, kültürel ve tarihsel anlamda çok yakın bağlara -ki bunlar, şüphesiz, iş birliğini kolaylaştıran temel unsurlardır- sahip oldukları düşünülüğünde bölgesel işbirliği alanındaki olumsuz durumun boyutu daha iyi anlaşılabilir. Söz konusu toplantıya Azerbaycan da katılmış olsa idi, muhtemelen sonuç ifadeleri -her ne kadar son on beş senede Bakü ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin istikrarlı bir ivme kazanmış olması bir vakaysa da- benzer olacaktı. O halde söz konusu bölge ülkeleri arasındaki işbirliği ve entegrasyon çabalarına nelerin engel olduğu sorusunu sormak gerekir.

Bu arada Türkçe literatürde Türk Cumhuriyetlerinin daha ziyade Türkiye

* Bu yazı, Vügar İmanbeyli, "Bağımsızlıklarının Otuzuncu Yılında Türk Cumhuriyetleri Arasında İşbirliği ve Entegrasyon Sürecinin Zorlukları" (*Türkiye Günlüğü*, Sayı 146, Bahar 2021, s. 98-110) başlıklı makalenin güncellenmiş ve kısmen genişletilmiş versiyonudur.

KATKIDA BULUNANLAR

Dr. Öğr. Üyesi Abzal DOSBOLOV, 1988 yılında Kazakistan'ın Türkistan şehrinde doğdu. 2011'de Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2014'te Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 2021'de Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler bölümünde "Postkolonyal Teori Çerçevesinde Kazakistan'ın Kültür Politikaları" adlı doktora tezini savundu. Ocak 2022 tarihinden itibaren Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, 1994 yılında Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1995 yılında aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Rusya Federasyonu Millî Eğitim Bakanlığı'nın bursunu kazanarak 1997-2000 yılları arasında St. Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde yüksek lisans yaptı. Doktorasını 2004 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 2008 yılında doçent, Şubat 2014'te profesör oldu. 2009-2012 yılları arasında Gazi Üniversitesi Dış İlişkiler Ofisi Koordinatörü olarak çalıştı. 2008-2019 yılları arasında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Genel Sekreter Yardımcılığı görevini yürüttü. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu bünyesinde kurulmuş Kültürlerarası Yakınlaşma İhtisas Komitesi'nin üyesidir. Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin akademik yayını olan ve SSCİ'de taranan *Bilig* Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin editörüdür. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Dekanıdır. "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının 25. Yılı" devlet madalyası sahibidir. İngilizce ve Rusça bilmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KALKAN, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olduktan sonra Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını tamamladı. Orta Asya tarihi ve siyaseti konularında çeşitli makaleleri yayımlandı. İlgi ve uzmanlık alanları Orta Asya düşünce tarihi, Orta Asyalı aydınlar, modernleşme hareketleri, Orta Asya bölgesi ile Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerdir. Halen Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Dr. İbrahim Kalkan'ın çok sayıda makalesinin yanı sıra bir kitabı da yayımlanmıştır: *Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri (1822-1920)* (İstanbul, 2013).

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL, 1993'te Boğaziçi Üniversitesi (BÜ) Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1995'te BÜ'de yüksek lisans çalışmasını, 2005 yılında da Ankara Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 2009 yılında "Uluslararası İlişkiler" alanında doçent, 2014'te profesör unvanlarını aldı. ASAM, SDE, USGAM, YTSAM ve Gazi Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (GAZİSAM) gibi think tanklarda kurucu başkanlık, merkez müdürlüğü, enstitü başkanlığı gibi görevlerde bulundu. 2006-2018 yılları arasında Gazi Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde ve Ankara Üniversitesi Latin Amerika Araştırmaları Merkezi'nde (LAMER) ders verdi. 2018'den bu yana Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi ve Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Kurucu Başkanı olarak akademik çalışmalarını devam ettirmektedir.

Türk Dış Politikası, Orta Asya, Güvenlik, Jeopolitik ve Kriz Yönetimi başlıca çalışma alanlarını oluşturmaktadır. 15 kitap çalışması bulunmaktadır. Akademik anlamdaki çalışmaları ve medyadaki faaliyetlerinden dolayı 2007 yılında Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı "Türk Dünyası Hizmet Ödülü", Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) tarafından "2015 Yılın Basın-Fikir Ödülü" başta olmak üzere çok sayıda ulusal-uluslararası ödüle layık görüldü.

Doç. Dr. Vügar İMANBEYLİ, Lisans ve yüksek lisansını tarih alanında İstanbul ve Boğaziçi üniversitelerinde tamamladı. Doktora çalışmasını Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yaptı. 2009-2020 yılları arasında İstanbul Şehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalıştı. Ekim 2020'den beri Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyesidir. Akademik ilgi alanı genel hatlarıyla post-Sovyet coğrafyada tarih, siyaset ve mukayeseli dış politikadır. *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934), Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918, Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı, Azerbaycan'da Din ve Kimlik* (Sevinç A. Özcan ile birlikte) isimli kitap çalışmalarının yanı sıra Rusçadan yaptığı tercümelemleri (A. G. Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*; N. S. Trubetskoy, *Avrupa ve Beşeriyet*; N. S. Trubetskoy, *Rus Ben-İdraki*; M. E. Resulzade, *Pan-Turanizm ve Kafkasya Meselesi*; Y. T. Gaydar, *İmparatorluğun Çöküşü: Sovyetlerden Dersler*) yayımlanmıştır.

DİZİN

A

- AB 81, 166, 167, 168, 185, 193, 200
Abay Kunanbayulı 89
ABD 75, 76, 80-82, 106, 109, 137-139, 147,
151, 158, 163-167, 177, 185, 200
Abdikekimov 91
Abdülhamid Ârif 122
Abdülhamid Süleyman Çolpan 131
Abdullah Aripov 134
Abdullah Avlanı 131
Abdullah Kadiri 131, 132
Abdulla Kahhar 133
Abdurraşid Dostum 137
Abdurrauf Fitrat 131, 140, 141
Abiş Kekilbayev 91
Abılay 88, 113
Abramzon 113
Absamat Masaliev 99
Adil Yakubov 133, 142
Afağ Mesud 57
Afganistan 10, 51, 81, 95, 106, 119-121, 137-
139, 147, 151, 152, 158, 163-166, 168, 172
Afrika 45, 158
AGİT 9, 81, 176
Ahal 153, 155, 157, 159
Ahıskalılar 29
Ahıska Türkleri 71, 102, 136
Ahmet Baytursun 20, 83, 85, 91
Ahmet Cevad 181
Akayev 99, 100, 101, 105, 111, 113
Akkoyunlular 57
Aktav 70, 79, 163
Aktöbe 70
Aladağ 110
Alaş 20, 62, 85, 92
Alaş Hareketi 85
Aldaş Moldo 116
Alihan Bökeyhanulı 85
Alikram Hümbetov 41
Alim Şerefiddinov 132
Aliyev 37, 41, 54, 58
Allahşükür Paşazade 55
Alman 17, 81, 88, 109, 127, 148
Almanlar 18, 61, 102
Almatı 28, 31, 63, 66, 68, 70, 72, 79, 80, 82,
85-88, 93, 178, 183, 189
Almazbek Atambayev 100, 109
Amanat 69
Amerika Birleşik Devletleri 18, 30
Amuderya 28, 30, 152
Anadolu 10, 48, 87, 150, 161, 173, 179, 181,
203
Anar Rızayev 57
Andican 119, 137- 140, 142, 150
Andropov 135
Ankara 9, 37, 41, 44, 46, 51, 59, 60, 93, 118,
142, 148, 150, 186, 192, 193, 205
Antalya 82, 177, 181, 193
Aral 13, 30, 85, 119, 123, 136, 189, 195, 197
Arap 27, 54, 83, 96, 111, 130, 136
Arğın 62
Aristov 112
Arkalık 96
Aşkabat 151, 152, 155, 157-159, 162-169,
171-173, 189, 194
Astana 68, 70, 72, 79, 82, 83, 88, 138, 183,
185, 190, 193, 194
Asya 13-16, 19- 22, 25, 28-30, 45, 56, 62, 76,
82, 83, 95, 113, 127, 139, 151, 153, 160,
166, 170, 173, 177, 185, 187, 189- 191, 196,
201, 205
Atacan Haşimov 132
Atambayev 101, 109
Atıray 74
Atrek 152
Avaza 191, 201
Avrasya 75, 77, 78, 88, 105, 118, 139, 151,
167, 172, 173, 185, 190, 191
Avrasya Ekonomi Birliği 191
Avrupa 9, 16, 17, 25, 31, 39, 45, 46, 48, 56,
65, 66, 75, 77, 80-82, 109, 138, 151, 158,
159, 161, 165, 167, 170, 177, 179, 181, 184,
185, 195, 200, 206
Avrupa Birliği 75, 80, 81, 82, 158, 200
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı 45, 66,
81
Avrupa Konseyi 45, 109

- Ayaz Mütellibov 39
 Aybek 133, 142
 Aynı 131
 Aytmatov 110, 116
 Azerbaycan 7, 9, 10, 33-39, 41-60, 82, 83, 136, 139, 151, 158, 161, 163, 165, 172, 177-179, 183, 184, 186-189, 192-196, 199, 200, 203, 206
 Azize Caferzade 57
 Aziz Nesin 142
- B**
- Babarap 157
 Bağdat Amreev 184
 Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) 162, 189
 Bahçesaray 27
 Bahtiyar Vahabzade 36
 Bakiyev 100, 101, 103
 Bakü 35-39, 41, 44-48, 51, 53, 55, 57, 58, 60, 74, 82-84, 116, 142, 179, 182-184, 187, 193, 194, 201
 Bakü-Tiflis-Ceyhan 38, 48, 74, 82, 179
 Bakü-Tiflis-Erzurum 38, 48, 179
 Bakü-Tiflis-Kars 38
 Balkan 92, 155
 Balkıbek 91
 Baltık 18, 31, 65
 Barack Obama 166
 Barthold 112, 129
 Başkurtlar 21, 62
 Batı Almanya 30, 65
 Batı Avrupa 74, 79
 Batı Kazakistan 89
 Batı Sibirya 30
 Batı Türkistan 15, 151
 Batken 95
 Bayalınov 116
 Baykal Gölü 96
 Baykonur 75, 77
 Belarus 66, 75, 78, 101, 105, 106, 189
 Belek Sultanoyev 112, 116
 Berdimuhamedov 151, 155, 157-159, 163, 164, 167, 169, 170, 171
 Berlin Duvarı 65
 Bernştam 113
 Beyaz Ruslar 121
 Beyimbet Maylin 91
- Birleşik Arap Emirlikleri 161
 Birleşmiş Milletler 45, 66, 79, 109, 142, 159, 189, 208
 Bişkek 95, 97, 99, 100, 103, 106-109, 111, 117, 118, 182, 183, 191, 193, 194
 Bizans 96
 Bokonbayev 116
 Bolşevik Devrimi 18, 87, 121, 131, 141
 Bolşevikler 17, 18, 20, 122, 125-128, 131, 132
 Bosna 185
 Brejnev 63, 135
 Brest Litovsk 18
 Brzezinski 151
 Budapeşte 184
 Buhara 19, 20, 23, 27, 119-124, 132, 135, 140-143, 181
 Buhara Cumhuriyeti 123
 Buhara Emirliği 19, 20, 132
 Bukar Jırav 88
 Bulgaristan 65
 Büyük Britanya İmparatorluğu 151
- C**
- Çağatay Ulusu 97
 Cantoşev 116
 Çarlık Rusya 110-112, 129, 151, 153
 Carr 85
 Çeçenistan 185
 Ceditçiler 125, 132
 Çekoslavya 208
 Çekoslavya 65
 Celalabad 95, 100, 102, 103, 197
 Cemil Hasanlı (Guliyev) 57
 Cengiz Abdullayev 57
 Cengiz Aytmatov 110, 116
 Cengiz Han 97
 Çernenko 135
 Ceyhan 48, 77, 179
 Çimkent 5, 120, 123
 Çin 15, 61, 72, 74-80, 82, 83, 95-97, 105-109, 113, 138-140, 142, 147, 148, 158, 160, 161, 165-169, 177, 181, 185, 190, 192, 195, 200, 205
 Çin Halk Cumhuriyeti 72, 79, 106, 148, 185
 Çin-Kazakistan-Türkmenistan-İran Demiryolu 169
 Cizzah 134, 136, 146

Çokan Velihanov 86, 112
 Çolpan 131, 132
 Çolpon-Ata 184, 191
 Çon Kara 196
 Çoroev 114
 Çu 62, 209
 Cumanaliev 114
 Cungarlar 113
 Çüy 95

D

Dağlık Karabağ 36, 40, 45, 184, 189, 196
 Daşoğuz 155
 Dauletmurat Tacimuratov 149
 Devletabad 160
 Dinmuhammed Konayev 26, 63, 64
 Dmitriy Medvedev 164
 Doğu Almanya 65
 Doğu Buhara 122, 123, 124
 Doğu Polonya 18
 Doğu Türkistan 15, 72, 78, 83, 96, 108
 Doğu Zengezur 49
 Don Irmağı 22
 Dordoy 107, 109
 DTÖ 9, 105, 107
 Dükenbay Dosjanov 91
 Dulat Batayılı 89
 Duman Ramazan 91

E

Ebubekir Kerderi 89
 Ebulhayır 62
 Ekmel İkrarov 130, 132, 133
 Elçibey 40, 41, 43, 53
 Elçin Efendiyev 57
 Elebayev 116
 Enver Paşa 35, 121, 122, 132
 Erivan 43, 46, 51, 52
 Erkin Vahidov 134
 Erlan Koşanov 69
 Ermenistan 33, 36-38, 40, 42-44, 46, 51, 52,
 58, 59, 78, 184
 Ermuhan Bekmahanov 86
 Esenberlin 90

F

Fergana 13, 95, 96, 98, 102, 103, 119-121,
 123, 126-128, 133, 135, 136, 141, 143, 196
 Feride Memmedova 57
 Feyzâbâd 124
 Feyzullah Hocayev 130, 132, 133
 Fikret Koca 58
 Finlandiya 18
 Fransa 18, 25, 161
 Frunze 111, 116

G

Gafur Gulam 133
 Gapurov 154
 Garm 124
 Gazi Yunus 131, 132
 Göktepe Kalesi 153
 Göktürkler 96
 Gorbaçov 31, 39, 63-66, 99, 136, 154
 Güney Afrika 51
 Güney Asya 151
 Güney Kafkasya 60, 168, 173, 179
 Güney Kazakistan 143
 Güney Kırgızistan 99
 Güney Kore 140
 Güney Külâb 123
 Gürcistan 38, 45, 48, 50, 100, 139, 163, 181,
 186, 200

H

Hacı Sami Bey 122
 Hakas 96
 Hakimzade 131
 Halil Rıza (Ulutürk) 58
 Hamid Alimcan 133
 Hamza Hakimzade 131
 Hangeran 160
 Harezmi 20, 23, 120
 Harezmi Halk Cumhuriyeti 20
 Haydar Aliyev 37, 41, 42, 44, 54, 58, 60, 178
 Hazar 15, 47, 57, 61, 74, 77, 79, 140, 151,
 152, 158, 160, 162-165, 167, 172, 175, 179,
 181, 186, 191, 194, 195, 201, 203
 Hindistan 10, 13, 140, 158, 165, 192
 Hive 19, 20, 27, 119, 123, 141, 143
 Hocalı 40, 53

- Hocayev 132
Hokand 19, 20, 23, 97, 119-121, 137, 141
Hollanda 74, 81, 161, 172
Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) 57
- I**
- İbrahim Bek 122
İdil 5, 21, 31, 60, 89, 150
İlham Aliyev 38, 44, 60
İlyas Efendiyev 36
İlyas Esenberlin 90
İnamcan Osmanhocayev 135
İngiltere 18, 25, 122
İpek Yolu 95, 140, 157, 169, 175, 177, 186
Irak 51, 81
İran 33, 40, 44, 50, 52, 55, 74, 83, 95, 137, 151, 152, 160, 162, 163, 166, 167, 173, 180, 181, 192, 196
İsa Muğanna 57
İşan Babahanov 127
İsatay Taymanulı 89
İshak Moldo 116
İslam Kerimov 76, 121, 136, 137, 185, 190, 194, 197, 198
İsrail 51
Issık Köl 95, 96, 106, 113
İstanbul 9, 32, 60, 83, 93, 109, 118, 140, 141, 150, 170, 172, 173, 175, 182-184, 193, 203, 205, 206
İstanbul Boğazı 175
İsviçre 18, 105
İtalya 18, 25, 161
- J**
- Japonlar 132
Japonya 18, 140, 200
Jeenbekov 101
Jüsipbek Aymavitov 90
- K**
- Kabil 137
Kafkas İslam Ordusu 35, 60
Kafkas Müslümanları Dinî İdaresi 55
Kafkasya 49, 53, 60, 141, 151, 158, 173, 175, 177, 184, 185, 188, 203, 206
Kalibek Kemalov 121
Kamal Abdulla 57
Kambar Ata 106
Kanglı 62
Kant 106
Karabağ 33, 40, 41, 43, 45, 47, 49-53, 57, 58, 168, 200
Kara Balta 106
Karaçev 116
Kara Derya 95
Karaganda 73
Karakalpakistan 13, 120, 143, 149
Karakalpak Özerk Cumhuriyeti 144
Kara Kırgız 22, 97
Karakoyunlular 57
Karakum 152, 154, 160
Karaşağanak 74
Karayev 60, 113
Karıpjanov 91
Kaşağan 74
Kasım-Jomart Tokayev 67, 201
Kasım Tınıstanov 116
Katar 181
Katerina
II. 127
Kaysak 97
Kazak 15, 20-24, 26-29, 31, 62-65, 70-72, 76, 77, 79, 82-91, 97, 110, 112, 116, 124, 131, 139, 182, 186, 196, 205
Kazak Alaş Orda 20
Kazak Hanlığı 62, 85, 97
Kazakistan 7, 10, 15, 24, 26-28, 30, 31, 61-85, 87, 88, 90-93, 95, 101, 102, 105-110, 113, 119, 120, 123, 140, 152, 160, 161, 169, 172, 176, 178-180, 182-184, 186-192, 194-196, 199, 201, 205
Kekitay 90
Keleki 41
Kem 96
Kemçik 96
Kenesbayev 91
Kepez 195
Kerenskiy 17
Kerey 62
Kerim Masimov 70
Kerimov 136-143, 145-147, 149, 198, 199
Kerim Şükürov 57
Keşmir 158

- KGAÖ 9, 76, 78, 164
 Kıpçak 62, 83, 96, 97, 110, 120, 131, 155
 Kırgız 22, 24, 29, 62, 86, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 124, 129, 131, 196
 Kırgız Cumhuriyeti 95, 96, 101
 Kırgız Hanlığı 97
 Kırgızistan 15, 26, 28, 31, 61, 75, 78, 80, 81, 83, 95-114, 116-120, 123, 140, 143, 147, 177-180, 182, 184, 187-189, 191, 192, 194-197, 199, 201
 Kırım 27, 29, 32
 Kırım Tatarları 29
 kırk Oğuz 96
 Kızılavrat 153
 Kızıl Ordu 18, 121
 KKTC 193
 Kögmen Dağları 96
 Kolbin 63, 64
 Kongrat 124
 Kopet Dağları 152
 Körfez 55
 Kremlin 165
 Kulluk 124
 Kumtör 105
 Kunanbay 89
 Kurban Said 57
 Kurmanbek Bakıyev 100
 Kuzey Afganistan 15
 Kuzey Azerbaycan 33, 34
 Kuzey İran 15
 Kuzey Kazakistan 13, 76, 84
- L**
- Lakay 122, 124
 Latin Amerika 45, 158, 205
 Lebap 155
 Leh 133
 Lenin 17, 18, 20, 21, 25, 86, 123, 134
 Leningrad 120, 155
 Leonid Brejnev 30, 152
 Litvanya 136
- M**
- Macaristan 83, 184, 193
 Mağjan Jumabayev 91
 Mahambet Ötemisuli 89
 Mahtumkulu Firaki 160
 Maksud Şeyhzade 133
 Mambet Koygeldiev 85
 Manas 86, 106-109, 112, 113, 115, 116, 182
 Mañıstav 70, 89
 Mannerheim 112
 Mari 155
 Marx 17, 86, 150
 Masaliev 99
 Maveräünnehir 28
 Maylısu 106
 Memmed Araz 36, 58
 Memmed İsmayıl 58
 Memmedov 40, 60
 Meredov 165
 Mergilan 137
 Merv (Mari) 153
 Mevlana 182
 Mir Sayid Sultangaliyev 21
 Miryakup Dulatov 85, 91
 Mirza İbrahimov 36
 Mirza Ulug Bey 147
 Mirziyoyev 142, 145-150, 180, 190, 194, 195, 199
 Moğolistan 15, 61, 72, 83, 95
 Mokeev 114
 Moldobayev 113
 Moldo Kılıç 116
 Moldo Niyaz 116
 Moldova 45, 139
 Moskova 19, 22, 35-37, 39, 40, 43, 51, 56, 59, 60, 64, 65, 77, 99, 120, 122, 123, 125, 126, 129, 132, 135, 136, 139, 144, 145, 147, 153, 154, 162, 164-166, 177, 190, 192, 200
 Mugrap 152
 Muhammednazar Gapurov 154
 Muhtar Avezov 90, 131
 Muhtar Mağavin 91
 Muhtar Şahanov 91
 Mukimiddin 141
 Müminâbâd 124
 Murat Mönkeuli 89
 Musa Yakup 58
 Mustafa Çokay 21, 121, 141
 Mütellibov 39, 40, 43

N

Nahcivan 41, 45, 49, 193, 196
 Narın 95
 Nasîr Bek 122
 Natalya German 191
 NATO 51, 52, 81, 139, 164, 185
 Nayman 62
 Nazarbayev 64-67, 69, 70, 72, 75, 77, 82, 84,
 85, 88, 92, 183, 184, 185, 190, 203
 Nazım Hikmet 142
 Nemegan 143
 Neriman Abdurrahmanlı 57
 Neriman Hesen-zade 58
 Nevada-Semey 91
 New York 32, 60, 92, 117, 139, 150
 Nikita Hruşov 30
 Niyazov 155, 197, 198
 Novorossiysk 48, 77
 Nukus 149
 Nurcemal Durdieva 154
 Nuriddin Muhitdinov 134
 Nuri Paşa (Kılıgil) 35
 Nursultan 64, 67, 70, 72, 84, 183, 184

O

Oljas Suleymanov 91
 Ordubad 41
 Orenburg 19, 20, 24, 86
 Orhun 62, 96, 182
 Orta Asya 10, 13-16, 19-25, 27-31, 46, 61, 62,
 71, 75-77, 80-82, 85, 95, 96, 98, 99, 105,
 107, 110-113, 116, 119-121, 127, 128, 130,
 133, 135, 137, 139, 140, 146, 147, 150-154,
 158, 160, 162, 164, 166-171, 173, 175, 177,
 184, 185, 187-192, 194-196, 200, 201, 203,
 205
 Orta Doğu 10, 79, 107, 151, 206
 Oş 95, 99, 100, 102, 103, 113, 114, 120, 123,
 197
 Osman Ali Sıdkılu 112
 Osman Hoca 122, 140, 141
 Osman Kocaoğlu 124
 Osmanlı 5, 35, 83, 140, 206
 Osman Yusupov 133
 Osmonali Sıdkov 116
 Özbekistan 10, 13, 15, 23, 25, 26, 29, 31, 61,

65, 66, 72, 73, 75, 80, 83, 93, 95, 98, 103,
 105-108, 113, 119-121, 123, 124, 126, 128,
 129, 130, 132-136, 138-144, 146-150, 152,
 153, 159, 160, 161, 169, 177-180, 184, 185,
 187, 189-192, 194-201, 203
 Özbekler 13, 16, 17, 19, 20, 21, 61, 62, 98,
 102, 103, 120, 127, 133, 136, 152

P

Pakistan 10, 51, 137, 158, 162, 165, 192
 Pekin 140, 169
 Petersburg 18, 90, 190
 Pirimkul Kadırov 133, 142
 Pişpek 97
 Primakov 177
 Putin 106, 177

R

Radloff 115
 Ramiz Rövsen 58
 Rayımbekulı 91
 Recep Tayyip Erdoğan 170, 171
 Refik Nişanov 136
 Reşat Nuri Güntekin 142
 Reşidov 134, 135
 Reşid Rahmeti Arat 96
 Resul Rıza 36
 Romanya 65, 161
 Rövsen Cavadov 41
 Roza Otunbayeva 100, 103, 111
 Ruslar 15, 19-22, 61, 62, 86, 97, 102, 111,
 113, 120, 126, 130, 144, 146, 152, 153, 196
 Rüstem Behrudi 58
 Rüstem İnatov 149
 Rusya 13, 15-26, 28, 29, 33, 37, 43, 48, 51-
 53, 56, 61, 62, 63, 65, 66, 70-83, 85, 95, 97,
 100, 101, 104-107, 109, 111, 120, 122, 123,
 125, 129, 130, 132, 137-139, 141-144, 147,
 148, 158-162, 164-168, 177, 180-182, 184,
 185, 188-192, 195, 197, 200-202, 205, 206

S

Sabir Rüstemhanlı 58
 Sabit Mukanov 91
 Sadır Japarov 101
 Sadreddin Aynı 131, 132

- Safevi Devleti 57
 Safeviler 57
 Şahimerdan 127, 196
 Şahin Mustafayev 57
 Şah İsmail 57
 Şahkerim Kudayberdi 86, 91
 Said Ahmed 133
 Saken Seyfullin 91
 Samara 74
 Sancar Asfendiyyarov 86
 Şanghai 10, 80, 107, 109, 138, 140, 169, 192
 Şanghai İşbirliği Örgütü 80, 107, 109, 138, 169, 192
 Saparmurat Niyazov 151, 155, 194, 197
 Sarıbağış 97, 115
 Sayakbay Karaleyev 116
 Seken Seyfullin 131
 Semenov-Tyanşanskiy 112
 Semerkand 23, 119, 120, 123, 126, 134, 136, 142, 147, 148, 169
 Semey 27, 89
 Serdar Berdimuhamedov 151, 155, 158, 167, 169, 171
 Şeref Reşidov 121, 134, 135, 150
 Sergey Şoygu 164
 Sibirya 17, 27, 28, 128, 146
 Şimkent 70
 ŞİÖ 10, 76, 109, 169
 Şirvanşahlar 57
 Sıdıkbekov 116
 Sıdıkov 116
 Sırderya 28, 30
 Slav 22, 25, 64, 70, 102, 114, 120, 133, 144
 Şöhret Abbasov 146
 Soljenitsin 76
 Sooronbay Jeenbekov 101
 Şortanbay Kanayulı 89
 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 18
 Sovyet Türkistanı 141
 Stalin 21, 22, 27, 30, 35, 65, 84, 86, 91, 102, 107, 113, 116, 123, 127, 130-134, 146, 152
 Stolypin 71
 St. Petersburg 155, 205
 Suhan Babaev 154
 Şükrullah Yusufoğlu 142, 146
 Şükür Halmirzayev 146
 Süleyman Aliyarlı 57
 Suleymanov 91, 118
 Sultan Abdülhamid 141
 Sultanmahmut Torayğirov 90
 Supsa 38, 48
 Sürat Hüseyinov 41
 Suriye 185
 Şuşa 40, 52
 Suudi Arabistan 137
- T**
- Tabışaliev 114
 Tacikistan 15, 22, 23, 31, 75, 80, 95, 98, 103, 105, 107, 119, 120, 122, 124, 138-140, 143, 146, 147, 190, 191
 Tacikler 13, 98, 102, 103, 120, 123
 Tāgay Murad 146
 Tahavi Ahtanov 91
 Tahir Melik 146
 Tahran 40
 Talas 62, 95
 Taliş-Muğan Cumhuriyeti 41
 Tanrı Dağları 105
 Taşkent 19, 20, 28, 65, 116, 119-121, 123, 126, 127, 130, 131, 134, 136-138, 140, 144, 146-148, 150, 187, 189-191, 193, 194, 197, 201
 Tatarlar 21, 61, 62, 71, 120
 Tayvan 79
 Tecen 152
 Tengiz 66, 74, 77, 80
 Ter-Petrosyan 40
 Tiflis 179
 Tihmenev 112
 TİKA 13, 108, 175, 179
 Timur İmparatorluğu 119
 Tımstanov 116
 Tofik Mustafazade 57
 Togan 21, 32, 121, 141, 150
 Togolak Moldo 116
 Tokayev 67, 69, 70
 Toktogul Satılğanov 116
 Turar Rıskulov 86
 Turgut Özal 82
 Türkistan 15, 19, 20, 21, 28, 32, 78, 88, 119, 121-124, 127-130, 133, 140-142, 150, 153, 182, 205
 Türkistan Genel Valiliği 15, 19

- Türkiye 13, 14, 16, 38, 39, 45, 46, 49, 51, 52, 54-56, 59, 60, 61, 72, 74, 75, 81-84, 87, 90, 95, 108-110, 113, 116-119, 131, 140-142, 147, 148, 150, 152, 161-164, 170-172, 175-187, 189, 192, 193, 200, 205, 206
- Türkler 15, 20, 21, 175, 181
- Türkmen 22, 26, 27, 124, 129, 131, 137, 141, 152-154, 156-161, 163, 165-170, 172, 181
- Türkmenistan 10, 15, 25, 26, 31, 61, 73, 74, 82, 83, 108, 119, 120, 123, 140, 151-173, 176, 179, 180, 184, 187-199, 201, 203
- TÜRKPA 10, 83, 175, 182, 184, 193
- TÜRKSOY 10, 83, 108, 175, 182, 184, 185, 193, 205
- U**
- Ufa 112
- Ukrainler 61, 102, 126
- Ukrayna 18, 45, 52, 63, 66, 73, 100, 139, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 189, 200
- UNESCO 66, 90, 113, 182, 205
- Uygur 78, 88, 96, 108
- Uygur Kağanlığı 96
- Uygurlar 61, 72, 102
- V**
- Vagif Semedoğlu 58
- Veli Han 86
- Vladimir Lenin 17
- Vladimir Putin 139, 147, 190
- Volga Almanları 29, 71
- W**
- Washington 118, 150, 165-167
- X**
- Xi Jinping 140, 169
- Y**
- Yadgar Nasriddinova 134
- Yakup Mahmudov 57
- Yakup Memmedov 40
- Yaşar Kemal 142
- Yayık 89
- Yeltsin 65, 66, 100
- Yenisey 96, 97, 113
- Yenisey Kırgızları 113
- Yunus Oğuz 57
- Yuri Andropov 135
- Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı 181
- Yusif Yusifov 57
- Yusupov 133
- Z**
- Zelimhan Yakup 58
- Ziya Bünyadov 57
- Ziyauddin Babahanov 127